

Prof.Dr. Selçuk URAL
Yrd.Doç.Dr. Nebahat ORAN ARSLAN

CUMHURİYET DEVRİ KARS TARİHİ 1923-1950

Cumhuriyet Devri Kars Tarihi 1923-1950

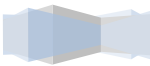
Selçuk Ural, Nebahat Oran Arslan,

Erzurum, Kişisel Yayınlar, 2016, 374 sayfa, ISBN: 6056241314

Salih Başkutlu*

74

* Munzur Üniversitesi, Araştırma Görevlisi, salihbaskutlu@hotmail.com.

Yakın geçmişte görülen iki gelişme şehir tarihinin önemini artırmıştır: Birisi son yüzyılda şehirlere doğru gerçekleşen büyük akım, diğeri de “aşağıdan yukarıya” tarih yaklaşımına veya sosyal tarih çalışmalarına yapılan vurgu. Şehir çalışmalarının tarihi seyrine baktığımızda, ilk dönemlerde, şehirleşme ve sorunları öncelikli konular olarak çalışılmış, özellikle 1960’lardan sonraki dönemde ise şehirlerin tarihi verimli bir çalışma alanı haline gelmiştir.¹

Şehirlerin tarihinin yazılması çok eski dönemlere kadar götürülebilirse de bağımsız bir disiplin olarak şehir tarihi yazımı çok geriye gitmez. Coğrafi keşifler ve aydınlanma düşüncesinin bir izdüşümü olarak 18. ve 19. yüzyıllarda kendisini açıkça gösteren siyasi, iktisadi ve sosyal dönüşümler şehirleri de hareketlendirmiştir. Hatta bu dönüşümlerin meydana geldiği mekanlar olarak şehirler olağanüstü önem kazanmıştır. 1800’lerden 1900’lara kadar şehir nüfusu oranının yaklaşık 10-15 kat artması ve günümüz dünyasında artık nüfusun çoğunluğunun şehirlerde yaşıyor olması gerçeği, sözünü ettiğimiz olağanüstülüğün göstergelerinden sadece biri sayılmalıdır. Bu açıdan şehir tarihinin tanımı yapılırken belki en önemli unsur diğer disiplinlerle ilişkisidir. Günümüzde yaygın olan disiplinlerarası yaklaşım anlayışından farklı olarak 1960’larda, disiplinlerin sınırları katı bir şekilde çizilmiştir. Yani şehir tarihi, kendi başına bir disiplin olmaktan öte, kültür çalışmaları ile birlikte farklı disiplinleri buluşturan bir alan olarak görülmüştür.²

Türkiye’deki şehir tarihi çalışmalarına baktığımızda Osmanlı dönemi şehirleri ile ilgili çalışmaların ön planda olduğu görülmektedir. Cumhuriyet dönemi şehirleri hakkında yapılan çalışmalar nispeten azdır. Osmanlı ve öncesinin şehirleri hakkındaki çalışmalara özellikle üniversitelerin tarih bölümlerinde ağırlık verildiği görülür. Cumhuriyet dönemi şehirleri ile ilgili ise, tek tek şehirlerin tarihleri yerine, çeşitli sosyal bilim dallarında, mahalli idarelerde ve şehircilik-planlama bölümlerinde yapılan, genel olarak şehirleşme ve sonuçları eksenli çalışmalar daha fazla göze çarpmaktadır.³

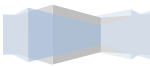
Türkiye’deki şehir tarihi çalışmalarında Osmanlı öncesi döneme ilişkin çalışmalar arttıkça Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde var olan şehirlere bu dönemlerin etkisi daha belirgin bir şekilde ortaya konabilecektir. Benzer şekilde Osmanlı dönemi şehirleri ile ilgili çalışmalar detaylandırılıp derinleştikçe cumhuriyet döneminde görülen şehirleşme ve şehir sorunlarına yaklaşımlar da tarihi derinlik kazanarak daha yerel hale gelecektir.⁴

¹ “Sunuş”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(6), 2005, s. 6.

² Yunus Uğur, “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar”, *TALİD*, 3(6), 2005, s. 9-10.

³ *A.g.m.*, s. 16.

⁴ *A.g.m.*, s. 23.

Şehir tarihi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi şehirleri, birbiriyle ilişkili unsurlara sahip olarak canlı ve bütüncül bir şekilde çalışmak için tarihçilere ciddi bir imkan tanımaktadır. Birazdan bahsi geçecek, son dönemdekine benzer çalışmalar da yakın gelecekte, şehir tarihinin verdiği bu imkan ile genel olarak Türk-İslam tarihine büyük katkı sağlayacaktır.

Bu bilgiler ışığında, yerel tarihçilik kapsamında yeni çıkan bir çalışmayı inceleyeceğiz: Cumhuriyet Devri Kars Tarihi 1923-1950. Yüzyıllar boyunca bölgede bulunan seyyah, misyoner, yazar, diplomat ve bilim adamları Kars konusunda değişik dillerde bize çok değerli ve zengin bir literatür bırakmışlardır. Geçmişte kağıt üzerinde kalan bu Kars'tan günümüz Kars'ı pek haberdar değildir. Geçmişle, tarihle ne yazık ki ciddi temaslar kurulamamıştır. Zaten yerel tarihin önemi henüz Türkiye'de yeterince kavranmış değildir.

Bu çalışma her şeyden önce bir Kars tarih yazımına katkıda bulunacağı benziyor. Çünkü Kars tarihi henüz bütünüyle yazılmış değil. Erken Cumhuriyet devrinde Kars'ın öyküsü ilk kez bu kadar detaylı halde bu çalışma ile yazılı hale getirilmiş. Gelecek kuşaklar Kars mozağının bu yakın tarihli rengini böylece daha iyi görmüş olacaklar. Kars yöresinde söylenen sözlü halk edebiyatının eski parçalarından birisinde böyle bir çalışmanın ne denli önemli olduğunu haykırır cinstendir:

Kars'a yaz

Hava bulut Kars ayaz

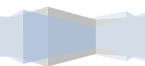
Gurbet elde hastayım

Katip derdim Kars'a yaz.⁵

Kars tarihi yazımı da, bu parçada dile getirildiği gibi böyle zor bir sürçten geçiyor diyebiliriz. Bu folklor parçası, Kars gibi tarihleri pek az yazılan yerelin bir yakarışını andırıyor. Parçada unutulmuşluğun yarattığı bir ruh haline rastlıyoruz. Bu folklor parçasının yarattığı çağrışımları, anımsatmaları, Kars tarihi yazımının sorunları ve günümüzdeki durumunu dile getiriyor.

“Kars'ın kaderi Cumhuriyet ile birlikte değişmeye başlamış ve şehir bir yandan Türk-İslam kimliğini yeniden inşa etmeye, diğer yandan modernleşme mücadelesi içine girmiştir (...) Devletin imkanları ve kadroları göz önüne alındığında Ankara merkezli değişim ve gelişimden hak ettiği payı aldığı söylenemez. Yatırımların niteliği ve niceliği vilayetin ihtiyaçlarını

⁵ Metin Turan, **Kars Halk Edebiyatı**, YKY, 2007, s. 359.

karşılarmaktan hep uzak kalmıştır. Bunun doğal sonucu olarak nüfus, eğitim, kültür ve iktisadi hayatta yarı kapalı bir toplum olarak bugünlere gelmiştir. (Kitabın önsözünden)”

Kitapta, Kars somutunda veya örneğinde Kars çevresindeki çok kültürlülük olgusu da tanıtılıyor. Kars kültürlerinin karşılıklı etkileşimine kitapta geniş yer ayrılmış. Kitabın birçok bölümünde bu görülüyor. Kitabın üst başlığı bu çalışmanın içeriğini zaten net bir biçimde ortaya seriyor. Özellikle 1877-1917 yılları arasında Rus işgaliyle yaşanan 40 yıllık uzun kopuş döneminde Kars'a yerleştirilen farklı gruplar ve kültürlerin yarattığı kültürel hareketlilik ve renklilik kitapta ön plana çıkarılmıştır. Bu çalışmada belki de eskilerin Kars'ını yaşayarak günümüz Kars'ını daha iyi tanıyabileceğiz ve Kars'ın sorunlarına çözüm üretebileceğiz. Türkiye'nin başka hiçbir yerinde Kars'ta olduğu kadar değişik kültürün bir arada yaşadığı görülmemiştir. Bu durum Kars'ın zengin tarihsel gerçekliğini kanıtıyor. Çalışma da görüleceği üzere Kars vilayetinde çok sayıda dili konuşan topluluk yaşamış, aralarında kültürel etkileşim ortamı doğmuştur. Kars'ın bu eski kültürel mirasından, birlikte yaşama kültüründen ve tarihi tecrübesinden çıkaracağımız önemli dersler bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Kars üzerindeki Türk-İslam tesirini gösteren topografik, mimari ve toplumsal ortak öğeler ile birlikte erken modern döneme ait veya her coğrafyanın geçmişinden gelen özellikler de izlenebilmektedir.

Kitabın üzerinde durduğu ve açıklığa kavuşturmaya çalıştığı diğer bir önemli konu Kars'ın yakın tarihiyle özdeş hale gelen muhacirler meselesidir. Kars'ın coğrafi ve siyasi konumundan ötürü özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda Kafkasya'da Osmanlılar ve Ruslar arasında yaşanan savaşlarda ciddi nüfus hareketlilikleri söz konusuydu. Etno-dinsel bir yapıda olan bu hareketlenmeler bölgenin sosyolojisini derinden etkiliyordu. Kitap, cumhuriyetle birlikte yeni bir kimlik inşasına girişilen Kars'ta, yaşanmışlıklar üzerinden, muhacirlik olgusunu detaylı bir analize tabi tutuyor.

“İnsan hayatının zor, izleri silinmeyen hatıraları arasında göçmen olmak keyfiyeti elbette mühim bir yer işgal eder. Gideceğin yer cennet dahi olsa terk olunan yuvanın yokluğunu bir müddet için duymamak kabil değil ve tamamen psikolojik bir hadisedir. (Kitaptan s. 70-71)”

Bu çalışmanın daha önce Kars tarihi üzerine yapılan çalışmalara oranla getirdiği yenilik, tarihi kaynakların çeşitleri ile ilgilidir. Kaynakların kullanımı noktasında metinlerin analizi ve kaynakların mukayeseli kullanımı açısından akademik bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Oysaki daha önce ki çalışmaların konuya yaklaşımları tematik veya analitik olmaktan ziyade tasviri olmuştur. Belirli bir kaynağa dayanarak, bu kaynaktaki bilgiler çerçevesinde Kars şehir

tarihi monografileri yazılmıştır. Hatta şehir tarihi olarak hazırlanan çoğu çalışmanın içindekiler bölümü, bu sebeple olsa gerek, şehrin iktisadi, siyasi, sosyal tarihi gibi klişeleşmiş başlıklar içerir. Bu çalışma da ise şehrin ne olduğu, unsurları, Kars'ın bölge ile ilişki ve etkileşim, şehrin genel siyasi ve iktisadi sistem içerisindeki yeri gibi sorular bu çalışma da cevap bulmaktadır.

Deyim yerindeyse bu çalışma, Türk-İslam şehri gibi bir kavramsallaştırma ekseninde şekillenirken bir yandan Kars şehrini çok daha geniş ilişkiler ağı içerisinde değerlendirmiş, diğer yandan da oldukça farklı teori ve yaklaşımları daha analitik olarak kullanmışlardır. Üstelik bunu yaparken tarihi kaynakları metinsel bir analize tabi tutup daha etraflı okuyabilmişlerdir.

Çalışmada, hem disiplinler arası yaklaşımı iyi dengelemiş, hem de şehrin farklı unsurları, yani kurumlar, gündelik hayat, topografya ve fiziki yapılar birbiriyle ilişkili olarak bütüncül bir şekilde ele alınmış. Yani çalışma Kars'ın çeşitli yönlerini ele alan birçok bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmada sosyal, iktisadi ve siyasi tarih, antropoloji, etnografi, demografi, sosyoloji gibi birçok bilim dalının konuları, kaynak ve yaklaşımları bütün bir şehri anlamak için beraber kullanılmış.

Çalışma, makro öğelerden yola çıkarak şehrin iktisadi ve sosyal sistemini bir bütün halinde analiz etmeye çalışmaktadır. Kullandıkları dil ve kurgu da şehir hayatını ve canlılığını daha esnek bir şekilde ortaya koymaktadır. Gerçi çalışma da temelde sosyo-politik konularla ilgilenmektedir, ancak iktisadi faktörlerle şehrin diğer unsurları birbiriyle iyi bir şekilde entegre edilerek anlatılmaktadır. Kullandıkları kaynakların –arşiv belgeleri, dönemin basını, hatıratlar, mektup ve notlar- ve metinlerin analizinde gösterdikleri hassasiyetin, ele aldıkları Kars şehrinin tarihini bu şekilde yazmalarında şüphesiz büyük payı vardır.

“Brest-Litovsk’un 4. Maddesi Rus ordusunun Elviye-i Selase’yi tahliye ve ahaliye kendi kaderini belirleme hakkı tanıyordu. Rusya tahliye esnasında Vilayet-i Şarkiye ve Elviye-i Selase’de asayişin temin edemeyince Türk ordusu 12 Şubat 1918’de harekate başlayarak Erzincan, Erzurum ve Bayburt’u kurtaran Türk ordusu, Elviye-i Selase’ye girmeye hazırlanırken Büyük Ermenistan Projesi’ne de kesin bir darbe indirmiş oldu. (Kitaptan s. 209)”

Her çalışmada olduğu gibi bu kitabın da bazı eksiklikleri zamanla fark edilecektir. Umarım okuyucu yapıcı eleştirileriyle, düşünce ve bilgileriyle bu boşluğu dolduracaktır. Kısacası bu kitapta Kars'ın başka bir çehresini, tarihini bulacaksınız. Umarım yararlı olur.

